

Ганна ГЕРАСИМЕНКО

ОЦІНКА БЮДЖЕТНИХ ПРОГРАМ В УКРАЇНІ: ОБҐРУНТУВАННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЕФЕКТІВ ТА КАНАЛІВ ВПЛИВУ НА ДОСЯГНЕННЯ СОЦІАЛЬНИХ ЦІЛЕЙ

Розглянуто проблеми дослідження каналів і конкретних інструментів впливу державних програм на стан соціального розвитку. Проаналізовано поняття "соціальні ефекти програм", обґрунтовано систему потенційних показників для їхньої оцінки. Запропоновано універсальні канали впливу державних програм на стан досягнення соціальних цілей.

Ключові слова: *соціальний ефект, бюджетна програма, канали впливу державної політики, людський розвиток.*

Дослідження каналів впливу державної політики та конкретних програм і проєктів на досягнення соціальних цілей держави є важливим напрямом наукового аналізу в галузі соціальної економіки та політики. *Актуальність досліджень з цієї проблематики визначається необхідністю підвищення ефективності використання обмежених бюджетних ресурсів, вдосконалення управлінських механізмів у сфері регулювання бюджетного процесу, впровадження системи моніторингу та оцінки результатів соціальної політики.*

Стан соціального розвитку та стандарти життя населення перебувають у безпосередній залежності від бюджетного фінансування, обсяги та пріоритети якого визначають розмір соціальних гарантій держави та розвиток мережі установ, що надають суспільно значимі послуги. Оскільки основним інструментом спрямування ресурсів бюджету на реалізацію конкретних цілей та завдань державної політики в Україні є бюджетні програми, постає питання щодо оцінки їхньої ефективності не лише в контексті виконання планових показників, а й щодо соціальних наслідків для розвитку всього суспільства, обрання найбільш дієвих каналів і механізмів впливу цих програм на ступінь досягнення соціальних стандартів та цілей розвитку.

Проблеми, що стосуються прийняття політичних та управлінських рішень та оцінки їхньої ефективності, активно аналізують політологи, соціологи, економісти, фахівці з державного управління та представники інших галузей наукового знання. Найбільш широкий розвиток подібні розвідки мали в секторі досліджень проблематики бідності та соціального захисту населення; провідна роль у розробці прикладних методик оцінки програм розвитку належить фахівцям групи Світового банку [1; 2] та Програми розвитку ООН [3]. В Україні нагромаджено істотний масив *наукових досліджень* не лише у сфері дослідження факторів впливу на рівень бідності [4; 5; 6], а й щодо оцінки ефективності соціальних програм і соціальних видатків держави, впровадження моніторингу та оцінки системи соціальних послуг тощо [7; 8; 9]. Проте обґрунтування універсальних каналів впливу державних програм і проєктів розвитку на соціальні стандарти, як і дослідження соціальних ефектів конкретних бюджетних програм, наразі *залишається мало-розробленим* та потребує додаткових досліджень.

Відповідно, завдання статі полягають у визначенні соціальних ефектів бюджетних програм та обґрунтуванні їхніх можливих типів, дослідженні та порівняльній оцінці каналів впливу бюджетних програм на стан досягнення соціальних стандартів у суспільстві.

Проголошення завдання оцінки ефективності бюджетних програм зумовлює постановку питання щодо визначення поняття “ефект бюджетної програми”, розмежування різних його трактувань, що постають з економічної та соціальної точки зору. Якщо економічний ефект можна розуміти як різницю між вартісною оцінкою результатів і сукупних витрат ресурсів на всіх етапах реалізації і за весь період здійснення заходів проекту, то поняття “соціальний ефект” є більш широким і не завжди має вартісний вираз.

Соціальний ефект від реалізації програми пов’язаний з такими різноплановими результатами, як створення або відтворення нових робочих місць, підвищення рівня зайнятості населення, підвищення заробітної плати та сукупних доходів, підвищення рівня задоволення соціальних і духовних потреб, підвищення кваліфікації робітників, зростання якості й тривалості життя тощо. На нашу думку, доцільно розрізняти конкретні соціальні ефекти, що виражається досягненням поставлених завдань окремої бюджетної програми (наприклад, підтримка доходів вразливих верств населення в результаті реалізації відповідних програм соціальної допомоги), та універсальний соціальний ефект, що характеризується здійсненням впливу на все суспільство (в цьому разі універсальним соціальним ефектом буде зростання загального рівня життя населення, скорочення рівня майнової диференціації в суспільстві тощо).

Загалом, за визначенням російських економістів В. Лаврова та Н. Кричевського [10], соціальний ефект від реалізованої програми характеризується рівнем задоволення населення якістю життя. При цьому він оцінюється як економічними або статистичними, так і соціологічними показниками: зміною структури бюджетів домогосподарств від споживання до заощадження, зростанням кількості дітей у родинах, підвищенням освітнього рівня населення, задоволенням соціальним статусом або фінансовим становищем.

Корисним є російський досвід, де поняття “соціальний ефект” вже доволі давно увійшло до понятійного апарату нормативно-правового регулювання бюджетного процесу та активно впроваджується в практичну діяльність органів державної влади. Так, у Правилах формування та використання бюджетних асигнувань Інвестиційного фонду РФ визначено як один з критеріїв відбору проектів, що претендують на отримання бюджетних коштів з фонду, досягнення позитивного соціального ефекту, що пов’язаний з реалізацією проекту [11, 5]. У Методиці розрахунку показників та застосування критеріїв ефективності регіональних інвестиційних проектів, що затверджена в 2008 р., виділяються такі показники соціального ефекту: підвищення рівня зайнятості населення у працездатному віці; підвищення рівня забезпечення населення комфортним житлом; покращання стану навколишнього середовища; підвищення доступності та якості послуг, що надаються населенню у сфері транспорту, охорони здоров’я, освіти, фізичної культури та спорту, культури, житлово-комунального господарства [12, 2].

Узагальнення цих аспектів суспільного розвитку як системи різнопланових соціальних стандартів формує підвалини для можливості використання концепцій якості життя з метою оцінки соціального ефекту від реалізації тих або інших бюджетних програм. У міжнародній практиці з цієї метою використовують такі показники, як валовий внутрішній продукт у розрахунку на душу населення, індекс людського розвитку,

інтегральні індикатори рівня або якості життя населення, що запропоновані окремими науковцями або дослідницькими групами.

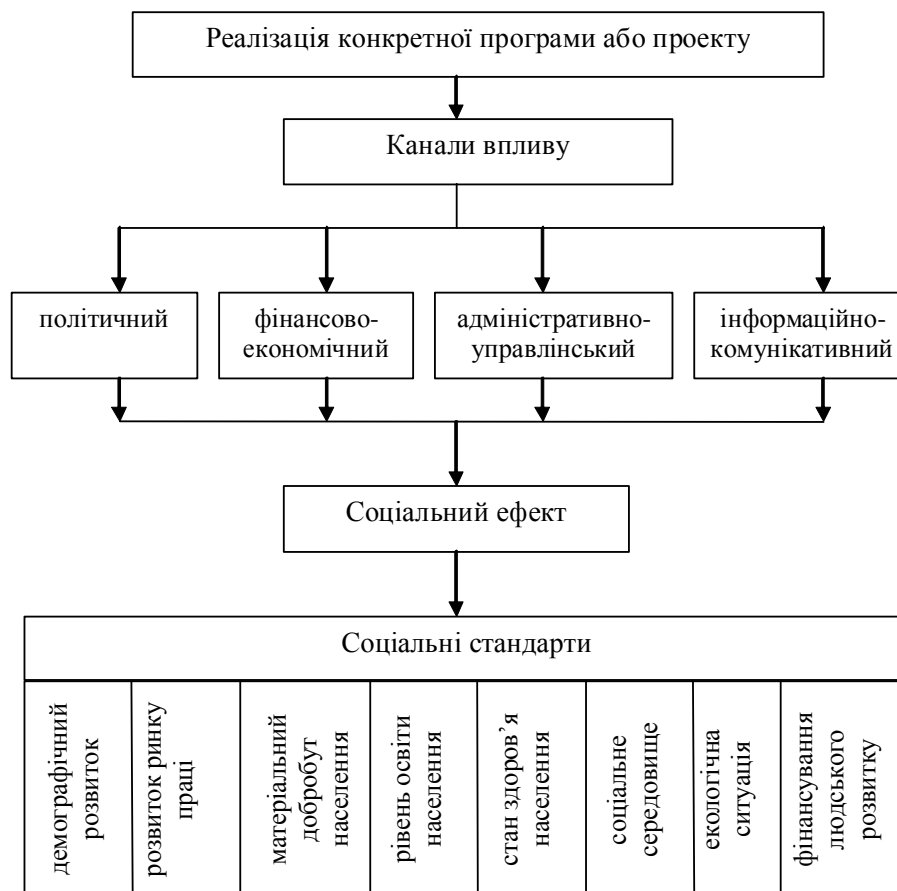
Найбільш широкого поширення в цій сфері набула методика розрахунку індексу людського розвитку, розроблена фахівцями Програми розвитку ООН, що ґрунтується на показниках стану здоров'я населення, рівня його освіти та добробуту як головних параметрах суспільного буття [13]. Параметри здоров'я населення представлені показником очікуваної тривалості життя при народженні; рівень освіти характеризують показники писемності дорослого населення й охоплення навчанням представників певних вікових груп; добробут визначається як обсяг валового внутрішнього продукту, розрахований на душу населення.

Водночас аналіз міжнародної методології та методичних підходів до обчислення індексів розвитку людського потенціалу підводить до висновку про їхню неповноту з точки зору можливості прийняття коректних рішень щодо реалізації соціально-економічної політики, особливо на регіональному рівні. Саме тому вітчизняні науковці розробили національну методику оцінки рівня людського розвитку, що ґрунтується на методологічних підходах Програми ООН, проте забезпечує можливості регіонального аналізу якості життя населення в межах України [14]. Ця методика враховує як специфічні проблеми соціально-економічного розвитку країни, так і особливості національної статистичної бази, а система первинних показників характеризує соціальні стандарти у сферах, що охоплюють практично всі можливі соціальні ефекти реалізації бюджетних програм та політики:

- демографічний розвиток;
- розвиток ринку праці;
- матеріальний добробут населення;
- умови проживання населення;
- рівень освіти населення;
- стан та охорону здоров'я населення;
- соціальне середовище;
- екологічну ситуацію;
- фінансування людського розвитку.

З огляду на всебічний характер показників, що належать до відповідних блоків оцінки людського розвитку, вважаємо за можливе їхнє застосування для оцінки соціального ефекту від реалізованих заходів державної політики та окремих бюджетних програм. Важливою перевагою цього підходу є наявність відповідного інформаційного забезпечення та "підготовленість" вітчизняної системи статистики до потреб моніторингу та оцінки. Можливість динамічного та регіонального аналізу доповнюється оцінкою кількісних значень, що також відображають дієвість органів державної влади щодо досягнення соціальних стандартів, обрання пріоритетів соціального розвитку та ефективності витрачання бюджетних коштів.

Загалом інструменти впливу державної політики у вигляді конкретних програм або проектів на досягнення обраних соціальних цілей можливо узагальнити при виділенні чотирьох основних каналів впливу, одночасне використання яких забезпечує максимальний соціальний ефект та може застосовуватися до будь-якої складової системи соціальних стандартів: політичний, фінансово-економічний, адміністративно-управлінський та інформаційно-комунікативний (рис. 1). Нижче наведено детальний опис кожного з цих каналів впливу, в т. ч. характерні особливості застосування та складові компоненти впливу.

Рис. 1. Основні канали впливу державних програм (проектів) на досягнення соціального ефекту та стан соціальних стандартів

1. Політичний канал впливу характеризує тип та методи державного управління, в т. ч. процес прийняття рішень щодо стратегічних пріоритетів державної політики, а саме цілепокладання в частині соціального розвитку країни та асигнування відповідного обсягу ресурсів, дотримання балансу між соціальними видатками та інвестиціями в економічний розвиток, готовності держави брати на себе соціальні зобов'язання та "щедрості" відповідних соціальних гарантій, розширення або скорочення переліку соціальних благ і послуг, що надаються населенню, державне регулювання цін та тарифів, а також існування політичної волі щодо дотримання проголошеного курсу соціального розвитку.

У політичній науці прийнято виділяти кілька типів реалізації політичних рішень на державному рівні [15]: популізм, елітизм, консерватизм, демократизм та радикалізм. Можна припустити, що кожному з цих типів державного управління відповідають специфічні канали політичного впливу на досягнення соціальних цілей держави, що характеризується певними методами регулювання, особливостями інформаційного режиму та характеру взаємодії державної влади і населення.

Так, популізм як основний засіб досягнення поставлених цілей передбачає безпосередню апеляцію до суспільної думки та масових настроїв населення. Характерною особливістю відповідних інструментів впливу є декларування максимально широких соціальних зобов'язань держави заради утримання симпатій населення, що не завжди підкріплюються відповідним ресурсним забезпеченням, є реально досяжними, часто підпорядковуються досягненню короткострокових цілей без врахування стратегічних пріоритетів розвитку.

Особливістю елітизму є "закритість" сектору державного управління, відсутність двостороннього діалогу держави та громадян, попередження можливостей будь-якої участі населення в прийнятті суспільнозначимих рішень на всіх етапах, відсутність прозорої інформаційної політики щодо висвітлення стратегічних цілей і пріоритетів держави, методів їхнього досягнення, моніторингу та оцінки результатів.

Консервативний тип управління характеризується установкою на збереження усталеної структури та функцій органів державної влади, традиційних форм і методів управління та прийняття рішень. Відповідні типи каналів впливу на державну політику характерні для стабільних політичних режимів, що підкріплені тривалою підтримкою громадян, високим рівнем суспільної довіри до влади, домінуванням традиційних цінностей серед населення.

Радикалізм як форма політичного управління характеризується крайніми, безкомпромісними формами та методами досягнення поставлених цілей державного управління, в т. ч. соціальних, що часто призводить до нехтування іншими потребами, правами та інтересами громадян, неврахування об'єктивних потреб суспільного розвитку.

На відміну від цього, демократизм орієнтується на реальні потреби громадян у соціальних благах і послугах, що втілюють їхні базові права й свободи. Система державного управління при цьому ґрунтується на принципі взаємовідповідальних відносин між громадянами та державою, що сприяє зростанню довіри до влади, розширенню повноважень громадян та їхній участі в процесі прийняття рішень, формуванні суспільного попиту на певні соціальні блага та послуги, досягнення соціальних стандартів у різних сферах життя суспільства.

2. Фінансово-економічний канал впливу характеризується дією економічних важелів впливу, що спрямовані на досягнення цільового соціального ефекту програми. До основних факторів впливу цього каналу належать рівень макроекономічного розвитку країни (що характеризується такими показниками, як обсяги національного доходу і державного боргу, показники інфляції та платіжного балансу), банківського сектору (рівень інвестиційного доходу, коливання валютних курсів і відсоткових ставок), фіскальної системи (рівень оподаткування, принципи побудови податкової системи, фіскальна дисципліна) та відповідними бюджетними можливостями (рівень і своєчасність наповнення дохідної частини бюджету).

Важливим фактором дії цього каналу на досягнення соціальних стандартів є також особливості рівня життя населення, оскільки саме вони визначають суспільний "попит" на соціальні блага та послуги. Так, потреба населення в соціальній підтримці безпосередньо залежить від масштабів і гостроти бідності та соціального відторгнення, рівня безробіття, зокрема застійного, рівня доходів населення та співвідношення з прожитковим мінімумом.

Фахівці групи Світового банку виділяють п'ять основних каналів впливу економічної політики на різні зацікавлені групи населення в контексті подолання бідності [2]:

зайнятість; ціни; доступ до товарів і послуг; активи; а також трансферти та податки. Використання цього підходу як підґрунтя та розширення забезпечує формування універсальної системи економічних каналів впливу, що може застосовуватися щодо будь-якої іншої складової соціальних стандартів, визначаючи надбання населення та результати реалізації державних програм у відповідних сферах (табл. 1).

Таблиця 1

Економічний канал впливу державних програм на досягнення соціального ефекту: основні компоненти

Політика на ринку праці	Ціноутворення	Доступ до соціальних благ і послуг	Активи	Соціальні трансферти та пільги
регулювання зайнятості населення	регулювання цін та тарифів на соціальні блага і послуги	розвиток соціальної інфраструктури	регуляторна політика на ринках нерухомості, землі, цінних паперів	розмір соціальних виплат та інших соціальних гарантій держави
регулювання заробітної плати	регулювання цін та тарифів на споживчі товари та послуги	розвиток транспортної інфраструктури	інвестиційний клімат та можливості інвестиційного доходу	перелік категорій населення, що мають право на допомогу та пільги
соціальна відповідальність бізнесу	фіскальна політика		грошово-кредитна політика	порогові значення отримання адресної соціальної допомоги

3. Адміністративно-управлінський канал визначає спроможність інститутів державного управління щодо реалізації покладених на них функцій і повноважень, а також адміністрування відповідних бюджетних ресурсів. Складовими цього каналу впливу державної політики є такі заходи, як підвищення якості та доступності соціальних благ і послуг для широких верств населення, впровадження інноваційних управлінських технологій, зміцнення кадрового потенціалу, прозорість і відкритість управління, оптимізація мережі органів державного управління, спрощення управлінських процедур і скорочення “ланцюгу” між постачальниками та споживачами соціальних послуг і благ, зниження фідуціарних (корупційних) ризиків та очікувань, існування “зворотного зв’язку” зі споживачами соціальних благ і послуг, розвиток соціального діалогу і партнерства, практики громадського обговорення заходів державної політики.

4. Інформаційно-комунікативний канал передбачає можливості доступу потенційних споживачів суспільних благ і послуг до релевантної інформації, доступність і зрозумілість її викладу, – з одного боку, та рівний доступ організацій (у т. ч. комерційного сектору), що є виробниками та постачальниками соціальних благ і послуг, до системи відповідних державних закупівель – з іншого. Важливими складовими інформаційного каналу впливу державної політики на ступінь досягнення соціальних стандартів є соціальна реклама та інформаційно-просвітницькі кампанії для населення, реалізація яких часто не потребує залучення додаткових коштів, а вможлиблюється за допомогою тісної співпраці з засобами масової інформації, залучення до пропаганди освітян, наукових, медичних і соціальних працівників, фахівців, що зайняті у сфері житлово-комунального господарства тощо.

До інструментів цього каналу належить і розвиток систем моніторингу й оцінки ефективності бюджетних програм у контексті їхньої соціальної орієнтації та

спрямованості на досягнення соціальних стандартів. Існування відповідного інформаційного середовища передбачає наявність чіткої статистичної звітності, регулярний збір та узагальнення даних, проведення їхнього детального аналізу з метою виявлення прогалин у діяльності та доведення результатів оцінки до профільних органів державного управління. З точки зору виявлення соціальних проблем і потреб населення важливою є діяльність мережі аналітичних інститутів як державної форми власності, так і незалежних дослідницьких центрів. У цьому контексті незамінною залишається й роль засобів масової інформації, які є найбільш потужним каналом вираження інтересів різних соціальних груп в умовах демократичного суспільства.

Очевидно, що наведені канали впливу державних програм на стан соціального розвитку є взаємозалежними та тісно пов'язані між собою. Кожна програма або реформа може здійснювати вплив на цільову групу або досягнення запланованого соціального ефекту через кілька каналів одночасно; більше того, інтенсивність впливів, що здійснюються через різні канали, і навіть вектори їхньої спрямованості можуть значно відрізнятися. Оскільки використання наведених каналів поодиноці забезпечує лише частковий ефект щодо досягнення визначених соціальних цілей, то максимальна ефективність програми або проекту, що реалізуються, досягається лише при одночасній та односпрямованій дії всіх згаданих каналів впливу.

Так, проголошений політичний курс на вирішення певних соціальних проблем – наприклад, вирішення проблеми бідності окремих категорій населення – залишатиметься лише декларуванням намірів без реалізації відповідних економічних і фінансових заходів. В свою чергу, асигнування значного обсягу бюджетних ресурсів на фінансування програм соціальної допомоги не забезпечить автоматичного підвищення рівня матеріального добробуту нужденного населення без застосування таких управлінських технологій, як адресне спрямування трансфертів з метою запобігання нецільовому розпорощенню коштів або оптимізація мережі центрів соціального захисту населення з метою забезпечення територіальної доступності для населення віддалених районів. За умови відсутності інформаційно-комунікативної компоненти щодо програм соціальної допомоги малозабезпеченим верствам, рівень поінформованості населення залишатиметься низьким, відповідно кількість звернень по допомогу сімей, що мають на неї право, буде також незначним.

Вибір найбільш ефективного каналу впливу в кожному конкретному випадку реалізації державної соціальної програми або проекту має ґрунтуватися на аналізі ряду факторів та умов, що характеризують цілі та завдання програми. Необхідно зважати, що будь-яка соціально-економічна проблема має комплексний, багаторівневий характер, охоплює різнопланові аспекти суспільного розвитку. Тому обов'язковою вимогою є всебічність аналізу й оцінки всіх даних щодо проблеми, на вирішення якої спрямована державна політика.

По-перше, необхідно чітко розуміти, навіщо реалізується бюджетна програма, з якою метою, хто є цільовою групою її реалізації та якими мають бути кінцеві результати? Чи поставлені соціальні завдання матимуть суспільнокорисний ефект щодо досягнення соціальних стандартів, чи вони реалізуються в інтересах вузької групи осіб? Чи матимуть вони побічні наслідки, які можуть вступати в суперечність з проголошеними завданнями соціального розвитку? Не останніми чинниками при обранні основного каналу впливу є його порівняльна "витратність", тобто обсяг необхідного ресурсного забезпечення; потенційна тривалість очікування позитивних результатів дії; інерційність дії програми, тобто її здатність протистояти зовнішнім впливам.

По-друге, необхідною передумовою обрання адекватного каналу впливу є існування можливості корекції, тобто внесення необхідних змін як до самого рішення, так і до механізму його реалізації, що охоплює модифікацію цілей, часу досягнення, засобів та шляхів реалізації поставленого завдання. Необхідність корекції може виникнути як через неочікувані наслідки реалізації проекту, так і завдяки появі нових обставин, умов діяльності, що призводить до зміни ситуації після прийняття рішення. Так, важливою є можливість зворотного зв'язку, тобто каналу для моніторингу оцінок безпосередніх споживачів, на задоволення потреб яких спрямована реалізація цієї програми, аналіз суб'єктивних оцінок всього населення та окремих його категорій щодо стану досягнення поставлених цілей.

Порівняльна характеристика основних каналів впливу державних програм і проектів на рівень досягнення бажаного соціального ефекту загалом наведена в табл. 2.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика основних каналів впливу державних програм на досягнення соціального ефекту

Основні характеристики	Канали впливу			
	Політичний	Фінансово-економічний	Адміністративно-управлінський	Інформаційно-комунікаційний
Ресурси	Незначні	Найбільш значні	Від значних на початку реформ до незначних після їхньої реалізації	Незначні, іноді взагалі відсутні
Цільова група впливу	Законодавці, високо-посадовці, політична еліта	Постачальники та споживачі соціальних благ і послуг, платники податків	Органи державного управління, споживачі соціальних благ і послуг	Все суспільство
Швидкість отримання результату	Невизначена	Середня	Висока	Повільна
Ступінь впливу	Невизначений	Частковий	Конкретний	Універсальний
Інерційність	Низька	Середня	Висока	Найвища
Зворотний зв'язок	Середній	Низький	Високий	Найвищий

Як видно з табл. 2, окремі канали характеризуються істотними особливостями впливу з точки зору таких факторів, як обсяг необхідних ресурсів, рівень охоплення населення, швидкість отримання бажаного результату та ступінь впливу на стан соціальних стандартів, сталість і незалежність дії від впливу зовнішніх чинників, існування можливості зворотного зв'язку, моніторингу та оцінки прогресу.

З огляду на це загострюється необхідність аналізу та зіставлення альтернативних варіантів впливу на досягнення поставлених соціальних цілей, що потребує моделювання розвитку подій відповідно до кожного з обраних каналів. У практиці державного управління виділяються такі принципи функціонування управлінських каналів: директивність (тобто вираз рішень у наказово-рекомендувальній формі), адресність (тобто спрямованість на певні верстви, структури, організації, а отже, надання їм відповідних форм відповідальності); законність; наявність резервної системи реалізації рішень; інституціалізація контролю за процесом реалізації прийнятих

рішень; відсутність суперечностей у вимогах; безперервна інформація щодо наслідків і характеру реалізації цілей тощо. Це дає можливість державі оперативно здійснювати оцінку інформації відповідно до обраних критеріїв очікуваного ефекту, з точки зору інтересів державної влади загалом (або окремих організацій, відомств тощо), за допомогою зіставлення цілей і результатів своєї діяльності, за рахунок коригування власних дій у разі необхідності.

Підсумовуючи зазначимо, що впровадження регулярної оцінки бюджетних програм має стати важливою складовою ефективною державної політики, що спрямована на досягнення кінцевого соціального результату. Можливі вияви відповідних соціальних ефектів охоплюють різноманітні аспекти людського розвитку – відтворення населення, характеристики його зайнятості, освіти, стану здоров'я, матеріального добробуту та умов життя, стану соціального та навколишнього середовища, фінансового забезпечення соціальної політики держави. Для підвищення результативності використання державних ресурсів, що спрямовуються на цілі соціального розвитку, корисним є дослідження каналів і механізмів впливу заходів державної політики та конкретних бюджетних програм на ступінь досягнення соціальних стандартів і реалізацію поставлених завдань. Усвідомлення особливостей можливих каналів впливу, специфічних переваг та обмежень кожного з них сприятиме прийняттю найбільш ефективних управлінських рішень у сфері соціального розвитку, економії державних коштів і повному використанню ресурсного потенціалу сектору суспільно значимих послуг. Тому всебічний аналіз можливостей і факторів впливу, а також моделювання потенційних наслідків державної політики мають стати незмінною складовою системи державного управління в Україні.

Література

1. Бейкер Д. *Оценка воздействия проектов развития на бедность : практ. руководство* / Д. Бейкер ; Всемирный банк. – М. : Весь мир, 2002. – 272 с.
2. *Методические указания по анализу бедности и социальных последствий ; Международный банк реконструкции и развития ; Всемирный банк.* – М., 2003. – 122 с.
3. *Аналіз бідності та соціальних наслідків економічної кризи в Україні.* – К. : Програма розвитку ООН в Україні, 2010. – 63 с.
4. Лібанова Е. М. *Бідність населення України: методологія, методика та практика аналізу* / Е. М. Лібанова ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України. – К. : КНЕУ, 2008. – 328 с.
5. *Демографічні чинники бідності : кол. моногр. ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України.* – К. : Консультант, 2006. – 428 с.
6. *Рівень життя населення України / НАН України ; Ін-т демографії та соц. дослідж. НАН України ; Держ. ком. статистики України ; за ред. Л. М. Черенько.* – К. : ТОВ "Вид-во "Консультант", 2006. – 428 с.
7. *Бюджетна політика у контексті стратегії соціально-економічного розвитку України : у 6 т. [Азаров М. Я., Ярошенко Ф. О., Лібанова Е. М та ін.].* – К. : НДФІ, 2004. – Т. 2 : *Соціальна спрямованість бюджетної політики.* – 376 с.
8. *Міжнародний досвід інституціоналізації системи моніторингу і оцінки і доцільність її застосування в Україні (підсумкові матеріали) : матеріали конф. [“Міжнародний досвід інституціоналізації системи моніторингу і оцінки і доцільність її застосування в Україні”].* – К. : Укр. центр соц. реформ, 2007. – 95 с.

9. Макарова О. В. Соціальні програми в Україні: проблеми реалізації та шляхи реформування / О. В. Макарова // Демографія та соціальна економіка. – 2004. – №1–2. – С. 59–66.
10. Лавров В. Что такое “социальные инвестиции”? [Електронний ресурс] / В. Лавров, Н. Кричевский. – Режим доступу : <http://www.apn.ru/publications/article1776.htm>.
11. Об утверждении правил формирования и использования бюджетных ассигнований Инвестиционного фонда Российской Федерации : Постановление Правительства РФ № 134 от 1 марта 2008 г. // Собрание законодательства РФ. – 2008. – № 10 (2 ч.).
12. Об утверждении методики расчета показателей и применения критериев эффективности региональных инвестиционных проектов : Приказ Минрегиона РФ № 117 от 31 июля 2008 г. // Бюллетень нормативных актов федеральных органов исполнительной власти. – 2008. – № 33.
13. Доклад о развитии человека за 1994 год : Програма розвитку ООН. – Нью-Йорк : ПРООН, 1994.
14. Людський розвиток регіонів України: методика оцінки та сучасний стан [Лібанова Е. М., Власенко Н. С., Власюк О. С. та ін.]. – К. : РВПС України НАНУ; ПРООН в Україні, 2002. – 123 с.
15. Мангейм Дж. Политология. Методы исследования / Мангейм Дж. Б., Рич Р. К. – М. : Весь мир, 1997. – 544 с.

Редакція отримала матеріал 10 серпня 2011 р.